

RECENSIES, REPLIEKEN EN DUPLIEKEN

In deze rubriek worden zowel methodologieboeken besproken als onderzoeksrapportages, bij voorkeur van Nederlandstalige auteurs. Auteurs krijgen de gelegenheid om op de recensie te reageren. Op de website www.kwalon.nl worden regelmatig boeken ter recensie aangeboden. Wie een boek wil bespreken (al dan niet uit dat aanbod) kan zich richten tot redacteur Famke van Lieshout: f.vanlieshout@fontys.nl.

Hoe veteranen vertellen is veel interessanter dan wat veteranen vertellen

Henk Koerten*

H. van den Berg, S. Scagliola & F. Wester (red.), Wat veteranen vertellen; verschillende perspectieven op biografische interviews over ervaringen tijdens militaire operaties. Amsterdam: Pallas Publications, 2010, 328 pagina's, ISBN 978-90-8555-034-1, € 39,95.

Mijn interesse voor dit boek werd aanvankelijk gewekt door mijn eigen ervaringen als UNIFIL-militair in Libanon. Echter, toen ik het symposium 'Wat veteranen vertellen' op 27 oktober 2011 in Amsterdam bezocht, won mijn methodologische belangstelling het ruimschoots van de inhoudelijke kant. Er werd een bundel kwalitatief sociaalwetenschappelijk onderzoek gepresenteerd met een gemeenschappelijke empirische basis: een corpus van kwalitatieve interviews met Nederlandse veteranen die vertellen over hun ervaringen in militaire, meestal buitenlandse missies, variërend van de Tweede Wereldoorlog tot vrij recent. Anders dan de titel wellicht suggereert, blijkt dat dit boek toch in de eerste plaats bedoeld is om aan de hand van de presentatie van onderzoeksresultaten te laten zien welke methodologische kwesties opdoemen bij het gebruik van kant-en-klaar interviewmateriaal.

Het begint met een inleiding op de thematiek, gevolgd door een hoofdstuk waarin het corpus met interviews, als resultaat van het Interviewproject Nederlandse Veteranen van het Veteraneninstituut, wordt besproken. Daarna volgen zeven hoofdstukken waarin steeds een op deze set interviews gebaseerd onderzoek wordt gepresenteerd, waarna in een afsluitend hoofdstuk conclusies worden besproken, die vooral ingaan op methodologische aspecten. Meermalen wordt erop gewezen dat het boek ook als verrijkte publicatie op internet beschikbaar is, daar kunnen de in de tekst als citaat aangehaalde interviewfragmenten aangeklikt

* Dr. Henk Koerten is als docent verbonden aan de faculteit Sociale Wetenschappen van de Vrije Universiteit. Hij is in 2011 aan de TU Delft gepromoveerd op het proefschrift *Taming technology; the narrative anchor reconciling time, territory and technology in geoinformation infrastructures*. E-mail: h.koerten@vu.nl.

Henk Koerten

en beluisterd worden. Het is volgens mij nog te vroeg om een oordeel te hebben over de suggestie dat dit zou bijdragen aan een transparanter onderzoeksproces, maar het voegt zeker iets toe aan de beleving van de inhoud van het boek als je naast lezer ook luisteraar kunt zijn.

Je zou het de nachtmerrie voor iedere rechtgeaarde kwalitatieve onderzoeker kunnen noemen: de regie kwijtraken over de gegevensverzameling. Toch is dat precies waar het in dit boek om draait: een aantal onderzoekers heeft het aangedurfd aan de slag te gaan met door anderen verzameld, kant-en-klaar onderzoeksmateriaal. Het Veteraneninstituut heeft de verzameling interviews aangelegd om onderzoekers van verschillende pluimage in staat te stellen om te laten zien wat met deze bijzondere vorm van dataverzameling mogelijk is. Een hechte band met het onderzoeksveld opbouwen kun je als onderzoeker dan wel vergeten. Sterker nog, zoals het in het slothoofdstuk wordt verwoord, decontextualisering van de onderzoeksdata ligt op de loer. Door die strikte scheiding van dataverzameling en -analyse speelt diezelfde dataverzameling geen rol in het analyseproces, en ontstaan aldus ook geen nieuwe inzichten. Een voorbeeld van het tegenovergestelde biedt Orr, die door te participeren in teams van kopieermachinemonteurs in staat is te observeren, te interviewen en daarop te reflecteren. Door tegelijkertijd aan dataverzameling en analyse te doen ontrafelt hij gaandeweg hun manier van werken (Orr, 1996). Echter, in de hier beschreven methode start het eigenlijke onderzoek pas als de van meta-informatie vergezeldde interviewopnamen worden beluisterd en transcripties bestudeerd. Het komt erop neer dat een cruciaal element van kwalitatief onderzoek, namelijk het contact met het onderzoeksveld, op afstand is geplaatst en is uitbesteed aan een neutrale partij, in dit geval het Nederlands Veteraneninstituut.

‘Sociaal-wetenschappelijk onderzoek wordt al sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw gearchiveerd met als doel data beschikbaar te stellen voor secundaire analyse door andere onderzoekers’, zo begint Fred Wester zijn inleidend hoofdstuk. Daarmee doelt hij op data die ooit ter beantwoording van één specifieke onderzoeksvraag zijn verzameld en geanalyseerd en die vervolgens toegankelijk worden gemaakt om opnieuw bruikbaar te kunnen zijn voor ander onderzoek. Een voorbeeld daarvan is een voor beleidsdoeleinden ontwikkelde dataset van een ministerie die een onderzoeker mag gebruiken voor eigen onderzoek (Steijn, 2003). Wester gebruikt hiervoor het begrip secundaire analyse.

De secundaire analyse uit de inleiding is volgens mij niet het begrip dat hier de lading dekt, en dat laat Stef Scagliola in het tweede hoofdstuk zien als zij duidelijk maakt hoe deze verzameling interviews tot stand is gekomen. Het interviewmateriaal is niet aan de hand van één specifieke onderzoeksvraag verzameld, zoals Wester dat in de inleiding definieert, maar uitdrukkelijk bedoeld om na verzameling op meerdere manieren geanalyseerd te worden. Onderzoeksvragen worden pas geformuleerd als het onderzoeksmateriaal er al is. Daarom hebben de interviews een min of meer neutraal karakter, omdat van tevoren nou eenmaal niet bekend is welke onderzoekers bediend gaan worden. Dan kun je eigenlijk niet meer spreken van secundaire analyse, zoals Fred Wester het noemt in de inleiding. Ik zou het liever meervoudige analyse willen noemen, zoals Stef Scagliola het beschrijft in hoofdstuk 2, zonder het zo te noemen. Het feit dat voor dit boek

Hoe veteranen vertellen is veel interessanter dan wat veteranen vertellen

onderzoeksmateriaal is verzameld zonder dat een onderzoeksvraag of onderzoeker hier invloed op kon uitoefenen, raakt de kern van het boek, en dat is duidelijk iets anders dan secundair onderzoek. Daarna wordt het in de bijdrage van Hennie Boeije en Sarah Drost ook nog onnodig verwarrend, als zij refereren aan ander, eerder onderzoek over hetzelfde thema, waarop hun bijdrage voortborduurde, en dit primair onderzoek noemen. Wat bedoelen ze dan met secundair onderzoek: de hier besproken methode of het voortbouwen op hun eerdere studie?

De gebruikte interviews zijn te beschouwen als gestolde ervaringen en hebben daarmee in methodologische zin meer verwantschap met de analyse van bijvoorbeeld rechtbankverslagen, politiearchieven en medische dossiers. Omdat het proces van dataverzameling al heeft plaatsgevonden en dus niet meer te beïnvloeden is, zal de kwalitatieve onderzoeker die hiermee aan de slag gaat anders te werk moeten gaan dan de observerende en interviewende onderzoeker. Van het zo goed mogelijk afstemmen van het proces van dataverzameling en analyse op de onderzoeksvraag kan daarom logischerwijs geen sprake zijn. Het omgekeerde ligt dan ook meer voor de hand: stem de onderzoeksvraag af op de beschikbare data. De topiclijst met onderwerpen, de instructie aan de interviewers, de transcriptiemethode, de voorwaarden voor het gebruik: dat alles gebeurt buiten de onderzoeker om. De enige greep die de onderzoeker hier nog heeft op het onderzoeksmateriaal is hoe een selectie te maken uit het corpus van interviews.

Uit de inhoudelijke hoofdstukken blijkt dat de onderzoekers hieraan moeten wenen en duidelijk moeite hebben met het definitieve karakter van de data. Karlijn Demasure ergert zich aan een interviewer die suggestieve vragen stelt en tijdens het interview laat merken het niet eens te zijn met opvattingen van de geïnterviewde. Hans Marks en Inge Melchior komen er al snel achter dat de interviews te weinig bieden om iets zinnigs te zeggen over hun onderzoeksvraag, omdat hun onderwerp in de interviews nauwelijks aan bod komt. Daarentegen stelt Ellen Hijmans dat, ondanks dat haar onderwerp niet expliciet in de topiclijst voorkomt, zij toch een voldoende aantal interviews bruikbaar achtte voor haar onderzoek. Rudy Richardson en René Moelker kunnen in het door hen gehanteerde processchema van Maso de ervaringen in het onderzoeksveld als onderdeel van de preanalytische fase (waarin begonnen wordt met dataverzameling, waardoor onderzoekers doorgaans meer inzicht krijgen) niet goed kwijt, maar laten die conclusie verder voor wat zij is. Het zijn allemaal kleine irritaties die de lezer de indruk geven dat de onderzoekers zich ongemakkelijk voelen door het definitieve karakter van het beschikbare onderzoeksmateriaal. Hoewel in het slothoofdstuk uitgebreid stil wordt gestaan bij het gevaar van decontextualisering van de data in dit soort onderzoeksprocessen, had wat mij betreft de concluderende opmerking 'Het is lang niet altijd nodig dat ten behoeve van kwalitatief onderzoek primaire dataverzameling plaatsvindt' (p. 311) wel wat meer onderbouwd en uitgewerkt mogen worden.

De onderzoekers krijgen de werkelijkheid van veteranen aangereikt door in interviews vertelde verhalen. Die verhalen leveren daardoor een gefilterd en gekleurd beeld op en daarmee een interpretatie van de door veteranen ervaren werkelijkheid. Het meest geslaagd zijn die bijdragen waarin de interpretatie door veteranen centraal wordt gesteld en de werkelijkheid daarachter op de tweede plaats

Henk Koerten

komt. Bij onderwerpen als *framing*, morele complexiteit en posttraumatisch stressyndroom staat hoe veteranen hun ervaringen benoemen centraal, in plaats van het gebeurde zelf. Dit zijn dan ook bij uitstek thema's om met het beschikbare materiaal te onderzoeken. Richardson en Moelker kiezen er echter voor om de werkelijkheid achter het verhaal te pakken te krijgen door op basis van interviews een dreigingsanalyse per missie te maken. Vervolgens wordt gekeken of die dreigingsanalyse van invloed is op de culturele beelden die Nederlandse militairen hebben van de andere deelnemers aan de missie in kwestie. Met deze aanpak proberen ze de ervaringen van veteranen te objectiveren en te koppelen aan objectieve culturele beelden. Ze lopen daarbij echter tegen twee belangrijke beperkingen op. Ten eerste vergelijken zij zowel oude als meer recente missies en als luisteraar naar interviewfragmenten valt dan onmiddellijk het verschil in de manier van praten op tussen soms hoogbejaarde veteranen over oudere missies en jongere mensen over recentere missies. De soms grote verschillen in tijd tussen het tijdstip van interviewen en de missie waarover wordt verteld, worden door de onderzoekers wel benoemd, maar niet problematisch geacht. Ten tweede zijn van sommige missies slechts enkele interviews beschikbaar en dat maakt de empirische basis voor dit soort conclusies die de kern van het betoog vormgeven, wel erg smal. Doordat de omvang van het materiaal al vastligt, valt dit echter niet meer te corrigeren. Stef Scagliola maakt in haar empirische bijdrage in hoofdstuk 9 helder dat de zoektocht naar de werkelijkheid per definitie problematisch is, maar dat men dat in historisch onderzoek zo goed mogelijk probeert te onderkennen door datatriangulatie. Meerdere bronnen, zowel *oral history* als officiële bronnen, vullen elkaar aan of zijn met elkaar in tegenspraak, en zijn dus zeker geen garantie voor overtuigende resultaten. Afgezien van het aanhalen van contextbiedende literatuur laten Richardson en Moelker de vele mogelijkheden van triangulatie verder onbenut.

Dit boek is belangrijk omdat het de methodologische problemen, beperkingen en dilemma's van dit type onderzoek zichtbaar maakt. Dankzij de openhartigheid van de auteurs hebben we nu een beter beeld van de voor- en nadelen omtrent het gebruik van een verzameling gestandaardiseerde interviews voor kwalitatief onderzoek. De belangrijkste boodschap is dat dit onderzoek een fundamenteel andere houding van de onderzoeker vergt. Verstoken van directe toegang tot de onderzoekspopulatie zal de onderzoeker zich moeten voegen naar de beschikbare onderzoeksdata. In het uiterste geval moet het onderzoek zelfs worden stopgezet als de analyse onvoldoende resultaat oplevert, omdat aanvullend onderzoek veelal niet mogelijk is. De empirische hoofdstukken tonen aan dat sociaalwetenschappelijke onderzoekers zich beter kunnen richten op interpretaties dan op de reconstructie van de werkelijkheid zelf. Voor hen geldt dan ook dat het niet zozeer interessant is wat veteranen vertellen, als wel hoe veteranen vertellen.

Voor vrijwel iedere kwalitatieve onderzoeker is directe toegang tot databronnen van essentieel belang. Als deze principiële opstelling tot gevolg heeft dat interessant bestaand materiaal niet gebruikt kan worden, dan biedt dit boek een handreiking om hiermee aan de slag te gaan. Het toont overtuigend aan dat dit type onderzoek een benadering toevoegt aan het palet van kwalitatieve onderzoeksbe-

Hoe veteranen vertellen is veel interessanter dan wat veteranen vertellen

naderingen en daarmee zowel mogelijkheden biedt als beperkingen kent, maar bovenal een fundamenteel andere instelling van de onderzoeker vraagt. Schrijvers en redacteurs leggen met dit boek een goede basis om de methode van meervoudige analyse meer scherp te geven.

Literatuur

- Orr, J. (1996). *Talking about machines, an ethnography of a modern job*. Ithaca: Cornell University Press.
- Steijn, A. (2003). HRM, arbeidssatisfactie en de publieke sector. *Bestuurswetenschappen* 20(4), 289-307.